

Miniconferentie Mens en Muziek, 3-4 februari 2012 Den Haag

Thema: "Muziek en het kleine kind; wat heeft dat met mij te maken?"

Artikel n.a.v een tweetal voordrachten.

Vooraf

In dit artikel zal ik ingaan op het thema van deze conferentie. Dit doe ik vanuit een aantal gezichtspunten. In het thema van de conferentie wordt gesproken over een drietal aspecten. Het gaat om 'het kleine kind', het gaat om de 'muziek' en het gaat om 'mij'. In ons geval gaat het dan om de volwassene. Hierin tekenen zich meerdere relaties af: die van het kind en de muziek, die van mij – de volwassene – en de muziek en de relatie van de volwassene en het kind. Dus kijk ik naar het kind, naar de muziek en naar de volwassene. In beeld ziet dat er zo uit:

Wat betreft het kind gaat het om het jonge kind, het kind tot 9 jaar. Ik ben pedagoog, dus ik richt mij vooral op het kind tussen de 4 en 9 jaar. Ik zal eerst wat caleidoscopisch om het onderwerp heen wandelen om vervolgens te proberen enige verdieping aan te brengen.

Inleiding

Achtergrond vanuit de platformgroep van Mens & Muziek om voor deze thematiek te kiezen is gelegen in een zorg rondom de wereld van het kleine kind, specifiek t.a.v. de muzikale wereld. Kijkend om ons heen zien we dat deze muzikale wereld een aantal elementen heeft die vragen bij ons oproept. En deze vragen vormen de aanleiding om deze conferentie te organiseren. Een aantal van deze vragen is als volgt te stellen:

- Wat is het belang van de muzikale omgeving van het jonge kind?
- Hoe brengen wij het kind met de wereld in aanraking?
- Wat kunnen wij van het muzikale kind als volwassene leren? Wat zou ons verder kunnen brengen in ons muzikale besef en perspectief?
- Hoe krijgen de impulsen die wij als zo sterk van deze tijd beleven, impulsen van een vernieuwend muzikaal bewustzijn en van een vernieuwende muzikale werkwijze met kinderen, vaste grond in de pedagogie, in de therapie in het instrumentale onderwijs?

Naast bovengenoemde vragen geeft een drietal motto's richting aan dit artikel. Deze motto's zijn uitspraken van verschillende mensen, uit verschillende tijden:

"Tot het 9^e jaar zou de muziek zich moeten aanpassen aan het kind. Daarna moet het kind zich aanpassen aan de muziek." (Rudolf Steiner,)

"De school zou gesloten moeten zijn naar de samenleving maar open naar de wereld." (Gert Biesta, 2011)

“De verwondering is de zoekende onrust van het leren.”

(Jon-Roar Bjørkvold, De Muzische Mens, 1992)

Voorbeelden uit de praktijk m.b.t. het thema

Hieronder wil ik enkele waarnemingen en ervaringen schetsen uit mijn praktijk op de opleiding en in de scholen waarmee ik aspecten van het thema wil belichten.

1. Een leerkracht in een lagere klas staat aan het dagbegin voor de klas. Na enige klaoefeningen en een liedje om de kinderen aan te laten komen klinkt de ochtendspreuk en vervolgens het ochtend lied ‘Stralend stijgt de zon omhoog’. Prachtige gebaren begeleiden het lied, de kinderen doen vol mee. Alleen klinkt het lied niet in de originele pentatone versie maar in een majeur versie waarbij de zon op de eerste vijf tonen van de toonladder opkomt en als het ware weer onverrichterzake ondergaat, terug naar de grondtoon. Hoe anders dan klinkend in pentatoniek, maar aan de andere kant zo stemmingsvol, dat ik geen behoefte voel hier enige corrigerende opmerkingen over te maken naar de leraar toe. Duidelijk is dat de leraar haar eigen muzikale ‘jas’ nog aan heeft en die van de pentatoniek nog aan de kapstok heeft hangen.

2. Een student leert in een voorbeeldles op de opleiding het kleuterliedje ‘Keteltje dik van buik’ aan in de studentengroep. Ze heeft hiervoor een prachtige tekening gemaakt en laat deze zien. Een kleurrijke, mooie bolle theepot. En het liedje wordt aangeleerd met alle bewegingen van dien. In de nabespreking wordt eigenlijk als eerste door een medestudent opgemerkt dat de tekening geen keteltje betreft maar een theepot. Dat klopt dus niet helemaal bij het liedje. Sterker nog: als je deze pot op het vuur zet gaat hij niet fluiten maar gaat hij stuk. Dat is toch niet handig om met de kinderen te doen.... Tjsa, het is waar wat deze student zegt en tegelijk is het een mooi voorbeeld van hoe het hoofd van de volwassene alles kloppend wil hebben voor het kind. Echter is het de vraag of deze zorg wel terecht is, ik meen namelijk dat het beeld eigenlijk heel mooi en waar is. Naar mijn overtuiging is het niet direct gevaarlijk en zal geen kind moeders mooie theepot in de toekomst op het gasfornuis gaan zetten...

3. Een kleuterklas in januari. Het driekoningenspel wordt als onderdeel van de dag gespeeld. Maria, Jozef, het kindje, drie koningen, drie helpers, een os, een ezel en veel engeltjes. Voor niet alle kleuters zijn er jurkjes om engeltje te zijn. Wanneer een huilend kind dat geen koning mocht zijn, uiteindelijk verleid wordt om ook engeltje te zijn krijgt hij een prachtig bakkersschort aangemeten, waarmee hij zonder blikken of blozen zijn rol aanneemt. In een doorlopende stroom wordt het spel gespeeld, de liedjes gezongen, de lier gebruikt met liedjes en improvisaties. En later in het vrije spel lopen drie jongens als koningen door de klas, spelen in hun bootje van kisten en planken als koningen, en tekenen even later als koningen aan de tafel.

4. In een gesprek met een collega ergens op een school spreekt zij de herkenbare woorden: “Ik heb nu een vijfde klas, maar nu wordt muziek wel echt te moeilijk voor mij. Tot en met de vierde gaat het nog wel, maar dan wordt het echt te moeilijk voor mij, met dat kanon zingen en die meerstemmigheid.” Ik begrijp het wel, maar voor mij, en ook een beetje naar mijn overtuiging is het eigenlijk andersom. Het oudere kind in de onderbouw muziekles geven valt nog wel mee, maar hoe jonger het kind is, hoe moeilijker het wordt om muziekonderwijs vorm te geven en het muzikale zijn juiste plek te geven.

5. Het verschil tussen een 'fis' en een 'ges'. Ik kan uitleggen aan een groep studenten waarom ze op een bepaald moment een toon 'fis' moeten noemen en op een ander moment een 'ges'. Dit komt voort uit de naamgeving in relatie tot de voorgaande en volgende tonen, passen in de reeksen zoals deze vanuit de kwintencirkel zijn opgebouwd. Maar dat is 'het hoofd'; hoe zit het in de beleving? Om hierin te komen laat ik deze toon zingen door de groep en zing mee. Vervolgens verander ik mijn toon en blijft de groep die toon zingen. De kleur van de toon verandert, afhankelijk van mijn tweede toon. Op een eenvoudige manier kan beleefbaar gemaakt worden dat een toon niet steeds hetzelfde is, maar gekleurd wordt door zijn omgeving. Het beleven kan er zelfs zijn dat de toon van positie verandert, hoger wordt, lager wordt.

Wat heeft dat met mij te maken?

Bovenstaande voorbeelden maakt een aantal zaken duidelijk. Ik kan hier naar kijken vanuit de drie perspectieven die ik in het begin heb geschetst. Vanuit het kind, vanuit de muziek en vanuit mijzelf. Soms specifiek, soms in combinatie. Ik kan ook naar de voorbeelden kijken vanuit de genoemde vragen, en vanuit de genoemde motto's. Alle blikrichtingen bieden mij weer een nieuw perspectief.

Wanneer ik het laatste voorbeeld bekijk (voorbeeld 5), dan kan ik deze kleurverandering van de gezongen toon in dit verband gebruiken als een metafoor van het kleine kind in relatie met zijn omgeving. Ook het kind is afhankelijk van zijn omgeving, en de omgeving stuurt met haar daden, maar zelf ook met haar gedachten en gevoelens het kind. Dat kleurt de (pedagogische) relatie met het kind. De werking van de muziek, het kind en de volwassene zijn hier in één voorbeeld gegeven. Zo bezien is dit voorbeeld in verband te brengen met het thema van de conferentie. Maar ik kan dit voorbeeld ook bezien vanuit het perspectief van de verwondering (3e motto) of juist van de aanpassing van kind of de muziek (1e motto).

Muziek heeft altijd met 'mij' te maken. Muziek is pas muziek wanneer een mens hier betekenis aan geeft. Zonder die betekenis blijft het 'slechts' geluid. Dit geldt voor het kind, dit geldt voor de volwassene. Muziek gaat eigenlijk altijd over mij. Muziek beweegt mij en ik beweeg de muziek. Maar deze beweging is niet steeds hetzelfde. Zoals een toon geen statisch geheel is, zo is ook de innerlijke beweging die de muziek teweeg brengt veranderlijk. Dit is niet gelijk voor een kind of voor een volwassene. De beleving verandert, is aan verandering onderhevig. Deze beleving wordt mede gekleurd door de wijze waarop een mens, een kind in het leven staat. Wanneer we de ontwikkeling van een kind tussen peuterleeftijd en een jaar of tien beschrijven wordt de ontwikkeling sterk zichtbaar. Na deze leeftijd komt de beleving van de muziek in een laag die eigenlijk niet zo sterk meer verandert. Niet voor niets heette de eerste druk van de bundel 'Over de stroom' "Liedbundel voor kinderen van 9 tot 14 jaar", en is bij de tweede druk ervoor gekozen deze ondertitel uit te breiden naar "Liedbundel voor kinderen van 9 tot 99 jaar". Het vreugdevolle beleven van de meerstemmigheid zoals bij eenvoudige canons kan gebeuren in een 4^e klas (groep 6), is een beleven dat behouden blijft bij oudere leeftijden, tot ver in de volwassenheid.

Het is een fout om te denken dat het kind een volwassene is min iets. Wanneer ik een reeks van 13 halve tonen op volgorde leg van laag naar hoog en hier de tonen uit haal die samen een majeurtoonladder vormen, dan houd ik een vijftal tonen over. Achter elkaar gespeeld vormen deze een pentatone reeks. Daar waar een willekeurige volwassene, gevraagd om 'zomaar' een toonladder te zingen, een majeurtoonladder zal zingen is het natuurlijk niet zo dat je mag zeggen dat het kind mag spelen met de overgebleven tonen, de pentatone toonladder. De praktijk is anders. Het kleine

kind maakt nog niet gebruik van alle tonen; gaandeweg krijgt het meer en meer beschikking over alle tonen, waardoor ook de grondtoon tot klinken komt.

Wanneer ik mij beseft waar ik in het muzikale beleven sta, en waar ik vandaan kom, dan kan ik begrip ontwikkelen voor waar het kind vandaan komt, wat de beleving van het kind is en wat dat van mij vraagt als pedagoog. Bevriende muziekcollega's van buiten de vrijeschool hebben mij vaker toegegeven: "Mooi hoor wat jullie in de hogere klassen doen met die kinderen. En die bundel 'Over de stroom' vind ik prachtig. Maar die muziek voor de kleuterklas, zoals in dat boekje van 'De Gouden Poort', daar kan ik weinig mee...." Tjasa, denk ik dan. Op een bepaalde manier snap ik dat natuurlijk. Ik, in mijn volwassen staat, zing ook niet op mijn fiets vanzelfsprekend deze liederen. Maar ik weet wel waarom ik het wil gebruiken wanneer ik met kleine kinderen werk, en ik beseft mij ook waarom het werkt en ik weet ook dat het er niet alleen om gaat het kind met pentatone muziek te omringen. Het gaat erom het kind te benaderen vanuit het beseft dat het kind met al zijn grenzeloze mogelijkheden en potenties afhankelijk is van mij (en anderen) als volwassene om de wereld te ontdekken en in te gaan.

Wanneer wij ons bezig houden met het kleine kind (en in de werkgroepen van Reinhild Brass, Dick Verbeek, Peter Waller, Fenneken Francken en Jeroen Moes houden wij ons met die wereld van het kleine kind en de wereld van de muziek bezig), dan merken we allemaal wat het zeggen wil wanneer "de muziek zich aan het kind moet aanpassen". Reinhild Brass zei het aan het begin van haar workshop treffend: "al het streven naar de juiste zuiver gezongen of gespeelde toon alleen al, gaat voorbij aan de wereld van het muzikale kind." Het is dan alsof wij onze (volwassen) maatstaven aan het kind opleggen.

Wil dat zeggen dat we maar niet zuiver moeten zingen dan? Allerm minst. Wanneer we zingen willen we het zo goed mogelijk doen. Maar het nastreven bij het kind dat het zich muzikaal alleen op deze wijze 'beweegt' is een verenging die de rijkdom van de muzikale kinderwereld onrecht aandoet. Kind en beweging zijn één, muziek is beweging, bewegen is muziek. Bewegen en luisteren zijn bij het kind nog één. Bewegen is luisteren met het lichaam. Dat is de taal van het kind. Krijgt de beweging langzamerhand de gelegenheid te verstillen dan kan de muziek zich verinnerlijken. Maar daar gaat een levensfase overheen. Zo werkt het voor het kind. En wij, volwassenen, worden gevraagd de ruimte te creëren opdat het kind deze ervaringen op kan doen.

Moet er dan alleen pentatone muziek klinken in de kleuterklas, of beter nog: alleen kwintstemmingsmuziek? Deze dromerige, zweverige muziek sluit weliswaar aan bij waar het kind vandaan komt, maar moet je het kind niet ook ergens heen brengen? Dus mag je dan niet wat meer 'grondtoon' in het leven van een kind brengen? Ja, alles moet of beter mag er zijn! Zowel muziek die aansluit bij waar het kind vandaan komt, noem dat dromerig, als die muziek die het kind kan helpen zijn plekje in te nemen en 'op de grond te komen'. Er is echter een groot verschil tussen dit streven en het plaatsen van volwassen muziek in een kinderlijke jas! Ik gun het kind zijn grondtoon, maar wel passend bij het kind. Dat is mijn kritiek op veel nieuw liedrepertoire voor het kind. Zo vaak is deze muziek moedwillig eigentijds, en daarmee eigenlijk niet meer wezenlijk voor het kind.

Kwintstemming in de kleuterklas, voor het jonge kind, is veel meer dan een vorm van muziek met een bepaald aantal tonen op een bepaalde wijze gerangschikt. Meer dan dat is het een grondstemming van het kind. Een grondstemming van open in de wereld staan, met een ongeremde blik van verwondering en overgave. Dit vraagt om een grondhouding van de volwassene die doordrongen is van het beseft dat het kind alles wil onderzoeken, aan alles wil mee doen, open staat

voor alles. Het is onze taak daar dus zaken aan te bieden waaraan het kind de wereld kan ontdekken. En die wereld is meer dan de beperkte leefwereld om ons heen. Maar daarover zo meer.

Toekomstmuziek, leef en belevingswereld.

De benadering van het thema komt dus voort vanuit zorg. Zorg om de muziek, zorg om het kind, zorg om de wereld, zorg om de toekomst. Toekomst is een breed begrip, maar hangt wezenlijk samen met het thema. Gert Biesta (professor of education, director of research aan de universiteit van Stirling, Schotland) stelt t.a.v. het onderwijs en de opvoeding de vraag naar de toekomst. Is toekomst dat wat in de toekomst ligt, waarbij het accent ligt op wat in het heden is, als voorbereiding op die toekomst? Of is toekomst 'wat ons toe-komt'. Dan is toekomst geen beeld maar een opgave. Dan gaat het er minder om de wereld op te nemen en eigen te maken, maar dan gaat het om menswording. Onderwijs gaat niet (alleen) over voorbereiding op de wereld, maar gaat over verbinding met de wereld.

Biesta spreekt in zijn boek over het onderwijs. Hij zet zich af tegen de tendens om meer en meer de ons omringende wereld een plek te geven in het onderwijs, tegen de tendens om onderwijs te zien als voorbereiding op de wereld. Dit vertaalt zich in zijn uitspraak dat de school gesloten zou moeten zijn voor de samenleving en open naar de wereld. In mijn beleving verhouden zich de begrippen 'samenleving en wereld' tot elkaar als leef- en belevingswereld wanneer hier over wordt gesproken.

Hoe vaak wordt niet gesproken over de 'belevingswereld van het kind' en gaat het eigenlijk gaat om de leefwereld. Natuurlijk vind een kind het leuk om een streetdance te doen. Zolang de ouders hun vertedering niet onder stoelen of banken steken, wil het kind voldoen aan de waardering dit het krijgt van de volwassene. De leefwereld richt zich op de samenleving. De samenleving is dichtbij, dynamisch, voorbijgaand, sterk veranderend. Het kind, afhankelijk als het is van de affectie van de volwassene, gevoelig als het is voor de behoefte om leuk gevonden te worden en vol vertrouwen als het is in de volwassene, dat deze het beste met hem voor heeft, past zich aan, geeft zich gewonnen en stort zich in die wereld van de volwassene. Of beter: in die wereld die de volwassene hem voortvoert. Het bedient zich van straat taal, danst in standjes die bij volwassenen schaamte, maar door hen gebracht, vertedering oproepen.

Spreek ik over 'de wereld' in Biesta's zin dan handelt het om een ander perspectief. Deze wereld is groter, weidser maar ook ongekenner dan de beperkte leefwereld. In die belevingswereld zitten oneindige mogelijkheden, mogelijkheden die wij nog niet kennen, omdat wij alleen maar kennen wat uit het verleden op ons af komt. Hier dient zich toekomst aan, als op mij toekomend vanuit wat er nog niet is.

Dan prefereer ik dus de wereld met de bakkerschortjes (zie voorbeeld 3) en blokkenboten boven een mini volwassen wereld die de kleur aan neemt van de samenleving om ons heen. Die wereld is namelijk voorbijgaand. De 'echte' wereld is groter. En het vraagt andere dingen voor het kind om in die wereld te kunnen gaan.

Terug naar het muzikale. Wat vraagt dat dan van het kind? Dat het mag spelen, zingen, bewegen, luisteren, scheppen. Dat het al spelend, zingend, bewegend, luisterend en scheppend de wereld mag ontdekken om zich van daaruit tot een sociaal mens te ontwikkelen die zijn plek kan vinden in de wereld die op ons en hem of haar toe-komt. Een wereld die hopelijk geen kopie is van de huidige wereld maar die anders mag zijn.

Dat zijn grote bogen, maar kiemen hiervoor worden naar mijn overtuiging in de jonge leeftijd gelegd wanneer wij het kind hierin de ruimte geven.

Nogmaals: Waarom maken wij ons zorgen? Christopher Small formuleert in zijn boek *Music, - Society - Education* (uit 1977!) zijn kritiek op de verstandelijke traditie binnen het westerse onderwijs en zegt o.a.:

- "Ik wil zelfs beweren dat de crisis in het onderwijssysteem van de westerse landen, die steeds ernstiger vormen aanneemt, aan het volgende te wijten is: we hebben de kinderen niets te vertellen over de dingen die zij het liefste zouden horen." En:

- "Het wetenschappelijke, op feiten georiënteerde onderwijsmodel laat de jongeren op een catastrofale wijze in de steek." En als laatste:

- "Door in deze tijden van diepe en gevoelige veranderingen ons onderwijs te beperken tot de traditionele waarden van de westerse muziek, lopen we het risico de rijkdom van de fantasie in te dammen." (Bjorkvold *De Muzische mens*, 1992 blz. 201)

Ik wil hier geen maatschappijkritiek gaan geven, maar wil wel aangeven dat we met onze gedachten over vernieuwing in het muziekonderwijs in een moeilijk veld staan. Uiteindelijk gaat het erom dat wij – sprekend over het onderwijs - komen tot een vorm van 'educational wisdom' en 'educational virtuosity'. De door mij al eerder aangehaald Gert Biesta spreekt hier inspirerend over het onderwijs van de toekomst. 'Virtuosity', virtuositeit, is een begrip dat we kennen in de muziek. We verbinden het met heel goed kunnen spelen, excellente beheersing van een instrument of vaardigheid. Feitelijk is ieder kind virtuoos. Het is ons streven als pedagoog, als therapeut, als uitvoerend musicus, als instrumentbouwer om vanuit onze eigen 'virtuositeit' bij te dragen aan dat wat het kind wil ontwikkelen. In virtuositeit zit het woord 'virtue', deugd. Zo dichtbij is virtuositeit. En het gaat niet om grootse dingen, niet om snelle etudes. Virtuoos is niet alleen zij die excelleert voor het oog van iedereen, maar juist zij die dat doet voor het kind, door op een bepaald moment zo met het kind te handelen dat het kind zich gezien weet. Biesta spreekt dan ook over de virtuositeit van het alledaagse! In die kleine ont-moetingen, voortkomend uit wat op ons toekomst ligt de werkelijke virtuositeit.

Verwondering, tot slot.

Het 3^e motto betreft een motto van Jon-Roar Bjørkvold: "De verwondering is de zoekende onrust van het leren." In de voorbeelden hierboven gegeven hebben we hier al veel van kunnen zien. Verwondering is een vermogen van het kind. Bjørkvold's citaat luidt in zijn geheel: "De verstandelijke systematiek is voor het leren een veilig raamwerk van zekerheid. De verwondering is de zoekende onrust van het leren. In de dialectische frictie tussen verstand en verwondering, conventie en visie ligt de geestelijke spankracht van de leerprocessen." (Bjorkvold (1992) blz. 174) Hiermee wordt verwondering uitgebreid. Het is niet alleen een stemming waarmee het kind de wereld tegemoet treedt, het is een houding waarmee ook de volwassene toegang kan krijgen tot het leren. De volwassene pendelt heen en weer tussen verstand en beleving, tussen 'wat nu eenmaal zo is' en dat wat zich als wonder openbaart. Vaak heeft de volwassene dat vermogen om te verwonderen vergeten, of is dat verloren geraakt.

Wanneer over het kinderlijke vermogen van verwondering gesproken wordt, wordt ook wel eens de term 'kinderachtig' in de mond genomen. Kinderachtig wordt gebruikt wanneer een mens, groter dan een kind, dingen doet die gedacht worden bij het kind te horen. Te gemakkelijk, te eenvoudig. Daarin ligt soms ook de schroom van mensen om met kinderen te werken. Alsof dat te kinderachtig is. Maar kinder-achtig hoeft helemaal niet kinderachtig te zijn. Verplaatsen in het kind betekent ook oog en oor

krijgen voor de het vermogen tot verwondering van het kind. Misschien moeten we maar van 'kindermachtig' spreken. Bjørkvold zegt over dat woord 'kinderachtig':

"In de wereld van Astrid Lindgren zijn kinderen voor de meesten van ons helden. Toch is op paradoxale wijze het woord 'kinderachtig' een scheldwoord dat zich over onze hele westerse maatschappij verspreid heeft als een besmettelijke ziekte. De negatieve connotaties van dit woord zeggen eenvoudigweg iets over hoe de volwassen maatschappij over kinderen denkt als onrijp, primitief en nog lang niet af. Maar vanuit een vernieuwd inzicht in de aard en waarden van de kindercultuur zou het begrip kinderachtig pedagogisch opnieuw gedefinieerd moeten worden en met een nieuwe en ondubbelzinnig positieve inhoud geladen moeten worden, zoals de schrijvers dat allang gedaan hebben. Want juist in de oorspronkelijke kinderachtigheid vinden we de creativiteit, de originaliteit en de openheid, die van groot belang is voor mensen. (cursivering MO) In de rijping van de mens door de leervormen van de school zou het doel moeten zijn deze kinderachtigheid als een essentiële levensbron te handhaven." (Bjørkvold (1992) blz. 145)

Met de verwondering zijn we weer uitgekomen bij het kleine kind. Het ging namelijk om de wereld van het kleine kind. Het ging ook om de wereld van 'mij', de volwassene. En het ging om de muziek, die voor beide betekenis heeft en dat in ons geval, als pedagogen en therapeuten, het medium is waarmee wij het kind willen bereiken en begeleiden in zijn groei. In de workshops van de conferentie zijn voorbeelden gegeven hoe hiermee gewerkt kan worden en is hopelijk onze eigen creativiteit en kunstzinnigheid aangewakkerd om processen van ontwikkeling bij kinderen mogelijk te maken. Het is de hoop en wens dat iedereen hierin vertrouwen krijgt in zijn of haar eigen 'virtuositeit' om hiermee spelend aan de gang te gaan.

Marcel van Os, februari 2012

Literatuur:

Steiner, R. (1992), Het wezen van het muzikale,

Biesta, G.

Bjørkvold, J-R. (1992), De Muzische mens,